

**ПРОБЛЕМА СУБ'ЄКТИВНОГО ПРАВА НА ІНФОРМАЦІЮ
В ЦИВІЛЬНОМУ ПРАВІ**

Розглянуто проблемні питання щодо права на інформацію, подано характеристику особливостей суб'єктивного права, а також визначення поняття суб'єктивного права на інформацію.

Рассмотрены проблемные вопросы относительно права на информацию, дана характеристика особенностей субъективного права, а также определение понятия субъективного права на информацию.

Problems concerning the right on information are considered. Characteristic of subjective rights' peculiarities and definition of subjective right on information are presented.

Досить довгий час право на інформацію не було сформульоване і закріплене в законодавстві. Проблема суб'єктивного права на інформацію останнім часом дискутується науковцями, але досі не має чіткого визначення суб'єктивного права на інформацію.

На підставі вищевказаного метою цієї роботи є дослідження права на інформацію, характеристика суб'єктивного права та визначення поняття суб'єктивного права.

Необхідно зауважити, що даним питанням уже приділялася увага в працях окремих учених, серед яких особливу увагу заслуговують роботи таких науковців, як С. С. Алексєєв, І. А. Баchio, С. М. Братусь, В. А. Дозорцев, О. С. Юффе, О. В. Кохановська,

В. М. Монахов, І. Д. Тіновицька, Р. Б. Шишка та ін., але, як зазначалося, однакостійності думок серед учених стосовно питань, вирішенню яких присвячена ця робота, немає.

Перехід до ринкової економіки, гуманізація суспільства та утвердження приватної власності і приватного охоронюваного законом інтересу викликали до життя необхідність легалізувати право на інформацію, забезпечити його здійснення певними правовими механізмами реалізації, зокрема:

- 1) створенням інформаційного законодавства та інформаційної правосфери;

- 2) визнанням інформаційних правовідносин;

- 3) наданням охорони праву на інформацію.

Принагідно зауважимо, що цей процес у розвинених країнах почався значно раніше: зокрема, законодавство у сфері інформатизації суспільства в США почало складатися вже в кінці 50-х років ХХ ст., досягнувши до теперішнього часу досить значного масиву законів та інших нормативних актів, що діють у цій сфері [1, с. 30]. Відповідно, це позитивно вплинуло на становлення законодавства в інших країнах і стало для них взірцем.

Термін «право на інформацію» зазвичай охоплює систему правомочностей людини на отримання, зберігання та розповсюдження інформації. По суті наразі право на інформацію стало врівень з природними правами людини, хоча б тому, що поза здатності сприймати, виробляти чи обробляти інформацію людина не може існувати в сучасному світі і бути успішною. Тільки якщо людина отримує інформацію, переробляє її і генерує нову, вона може розвиватися, а отже, і бути повноправним членом суспільства. У зв'язку з цим є вельми цікавою позиція Р. Б. Шишки, який вважає, що природні права є унікальними й одночасно елементом змісту правоздатності і суб'єктивним цивільним правом [2, с. 67].

Проблема суб'єктивного права на інформацію останнім часом дискутується науковцями. В одному з варіантів право на інформацію розглядається як право на отримання інформації. Зокрема, І. Д. Тіновицька вказує, що право на інформацію в загальноприйнятому розумінні – це право на отримання різного роду даних і відомостей, необхідних для виконання всіх життєвих функцій як кожної людини в окремоті, так і різних об'єднань людей, суспільства в цілому, усіх його структур [1, с. 29]. Право на інформацію, на погляд А. К. Терещенко, є правом на отримання і використання реально виражених даних і відомостей, які виходять від реальних суб'єктів, котрі володіють цими даними і відомостями [3, с. 19]. В. С. Хижняк під правом людини і громадянина на інформацію розуміє право будь-якої людини шукати, отримувати, передавати, виробляти

будь-які відомості про факти, події, процеси і явища будь-яким законним способом [4, с. 76].

У той же час можливе більш ширше трактування права на інформацію. Зокрема, В. А. Дозорцев вважає, що право на інформацію складається з двох елементів: право на отримання інформації і право на її розповсюдження. Перше взагалі відноситься не до приватного, а до публічного права... Право ж на передання інформації має цивільно-правовий зміст, воно являє собою виключне право [5, с. 28]. Л. А. Сергієнко та І. Д. Тіновичка в змісті суб'єктивного права на інформацію, крім права на отримання інформації, виділяють також і право громадян на захист інформації, що містить персональні дані [6, с. 25–26].

В. Михайлов до категорії «право на інформацію» включає три види суб'єктивних прав: 1) право на отримання інформації про себе, а власником цього права є фізичні особи; 2) право на отримання інформації про навколишній світ; 3) право на таємницю [7, с. 36]. Далі він пише, що одне з найважливіших конституційних прав – це право на виробництво, отримання і розповсюдження інформації, але, з іншого боку, існує не менш важливе право на таємницю громадянина, держави та інших суб'єктів [7, с. 36]. Тож очевидно, що суб'єктивне право на інформацію не обмежується лише вказаними правомочностями. Воно відображає властивість носія інформації: зокрема, можливість її накопичувати, засвоювати, обробляти чи переробляти, надавати іншого спрямовування чи сфери застосування та в результаті цього зазвичай створення (продукування) нової інформації. У зв'язку з цим виникає питання про правочини стосовно інформації.

Так, В. М. Монахов вважає, що інформаційні права громадян утворюють дві основні групи правочинів, що у своїй сукупності складають:

а) загальне право громадянина на отримання і використання інформації, необхідної для його корисної діяльності, що не суперечать закону (право на інформацію);

б) загальне право громадянина на охорону інформації про свою життєдіяльність як в громадському, так і в особистому житті (право на охорону інформації) [8, с. 84–85].

Суб'єктивне право на інформацію характеризується широкою суб'єктивного складу, чи носіїв, такого права. Суб'єктивне право на інформацію мають: а) людина; б) держава, територіальні громади в особі органів місцевого самоврядування; в) правосуб'єктні організації: юридичні особи, а в деяких випадках і організації, які не наділені статусом юридичної особи.

Важливо підкреслити, що для кожної з трьох названих категорій суб'єктів властивий свій набір суб'єктивних прав на інформацію. Скажімо, право на інформацію, яка є державною

таємницею, є лише в державі. Водночас володільцем особистої таємниці можуть бути тільки фізичні особи і то лише ті, яких вона стосується.

Деякі види суб'єктивних прав порівняно універсальні. Зокрема, акціонером, який має право на отримання інформації про діяльність акціонерного товариства, може виступати і фізична особа, і держава, і громадські організації. Інші ж види суб'єктивного права на інформацію досить специфічні і в силу своєї природи властиві тільки визначеній групі суб'єктів: право на інформацію, яка складає державну таємницю, може належати виключно державі, тоді як право на інформацію, яка складає особисту таємницю, властива тільки людині (фізичній особі).

Основною характеристикою, яка визначає місце суб'єктивного права, є те, що суб'єктивне право входить у юридичний зміст правовідносин. Саме ці елементи інформаційного правовідношення – суб'єктивні права і юридичні обов'язки – відрізняються теоретичною недосліджуваністю, і мають велике значення як для вирішення законотворчих завдань, так і для практики. Виходячи з цього проблема права на інформацію повинна погоджуватись з більш широкою проблемою правовідносин в інформаційній сфері і розглядається з нею в комплексі.

Досліджуючи суб'єктивне право на інформацію, варто зважати на позицію І. А. Бачило про те, що проблема права на інформацію надзвичайно важлива передусім у плані практичного його застосування... досліджуючи процеси включення цього права людини і громадянина в систему національного і міжнародного права, ставиться питання, які стосуються життя і еволюції його як юридичної категорії: місця, зв'язків і залежності в системі інших прав людини: розуміння змісту і механізмів його реалізації [9, с. 495].

Розглядаючи проблему суб'єктивного права на інформацію, ми спираємося на досягнення науки теорії держави і права в пізнанні суб'єктивного права. Тому спочатку введемо загально-теоретичне уявлення відносно суб'єктивного права.

Виникнення суб'єктивного цивільного права пов'язується цивільно-правовою нормою з наявністю чи відсутністю передбачених у ній обставин (юридичних фактів). Отже, крім правової норми, для виникнення суб'єктивного права потрібна також наявність визначеного юридичного факту чи сукупності фактів (юридичного змісту). Разом із тим, існування суб'єктивного права неможливе при відсутності в нього правоздатності. Звідси випливає, що виникнення будь-якого суб'єктивного цивільного права є результатом взаємодії цивільної норми, цивільної правоздатності та юридичного факту [10].

Соціальною передумовою появи суб'єктивного права на інформацію стала об'єктивна необхідність правового забезпечення

задоволення різних інформаційних потреб людини, суспільства і окремих структур держави. У зв'язку з цим І. Д. Тіновицька відмічає, що одним із показників рівня цивілізації суспільства є рівень поінформованості членів суспільства і їх колективів про всі явища економічної, політичної, соціальної і правової дійсності, інформацією про які «володіють» відповідні структури [1, с. 32].

С. М. Братусь, першим серед учених визначивши поняття суб'єктивного права, вказав, що це міра можливої поведінки даної особи, забезпечена законом і тим самим відповідною поведінкою зобов'язаних осіб [11, с. 8–21]. Це визначення в якості вихідного поділяється більшістю вчених. Так, О. А. Пушкін визначає, що суб'єктивне цивільне право – це забезпечена (гарантована) державою (законом) міра можливої поведінки особи в її відносинах з іншими (зобов'язаними) особами з приводу тих чи інших матеріальних чи нематеріальних благ [12, с. 69]. С. С. Алексєєв суб'єктивне право визначає як міру дозволеної поведінки, яка належить уповноваженому з метою задоволення його інтересів і яка забезпечена юридичними обов'язками інших осіб [13, с. 114]. Тут ми погодимося з С. С. Алексєєвим, який вважає, що поняття «міра» вживається в дефініції суб'єктивного права для вказівки на визначеність змісту і грані дозволеної поведінки уповноваженого, а також, що таке визначення узгоджується з загальною характеристикою правовідношення як конкретизованої міри (а не моделі) поведінки учасників суспільних відносин [13, с. 117–118]. Міра, дійсно, є поняттям з області кількісного, того, що можна виміряти, порівняти. Іншими словами, міра – це показник величини, розміру, кількості деякого явища. У нашому випадку – це кількість, величина можливої поведінки. Перед тим як характеризувати величину явища, необхідно вказати на його кількісні характеристики, те, що його відрізняє від інших явищ, те, що робить його самим собою. Визначаючи суб'єктивне право як міру можливої поведінки, ми відмічаємо одразу його кількість, не називаючи якості цієї поведінки. Це не правильно, тому більш коректно буде говорити, що суб'єктивне право – це передусім вид можливої поведінки. Іншими словами, необхідно спочатку вказувати на якісну характеристику, показуючи, у чому саме полягає ця поведінка. Саме тому більш точно говорити про суб'єктивне право насамперед треба як про вид можливої поведінки.

С. Ф. Кечекьян, також заперечуючи проти визначення поняття суб'єктивного права, поданого С. М. Братусем, говорив, зокрема, що міра – це поняття кількісне, що припускає порівняння різних величин [14, с. 65–67]. Тим більше влучно відмічено з цього приводу Ю. К. Толстим, що вказаний вище термін (міра) ужитий його автором тільки в смислі позначення тих меж, у яких можна діяти [15, с. 41].

Суб'єктивне право характеризується забезпеченістю: закон передбачає окремі права, визначає спосіб їх реалізації, певний вид поведінки зобов'язаних осіб, спосіб захисту від порушення. Усе це в комплексі забезпечує реальне здійснення суб'єктивних прав.

Зміст суб'єктивного права складають можливості, передбачені відповідною правовою нормою. З приводу змісту суб'єктивного права, були висловлені різні судження, узагальненні Ю. К. Толстим у його праці «К теории правоотношения». Автор зводить існуючі судження до трьох основних груп. Сенс і зміст суб'єктивного права вбачається: а) у забезпеченні правочинній особі визначеної поведінки зобов'язаної особи; б) у поведінці, дозволеній правомочній особі; в) у поведінці, дозволеній правомочному, і в поведінці зобов'язаної особи, тобто в сукупності прав і обов'язків [15, с. 35]. Н. Г. Александров охарактеризував суб'єктивне право (його зміст) як єдність трьох можливостей: визначеної поведінки власника права; вимагання здійснення визначених дій зі сторони інших (зобов'язаних) осіб; звернення у випадку необхідності до примусових сил державного апарату для реалізації другої можливості [16, с. 225].

На наш погляд, у визначенні суб'єктивного права повинні відображатись всі компоненти, які характеризують його зміст. Суб'єктивне цивільне право розкривається повніше, якщо його розглядати як надані цивільним законом можливості визначеної поведінки правомочної особи (право на власні дії) і вимагання конкретної поведінки від інших осіб, а також захист своїх прав у випадку їх порушення.

При дослідженні змісту суб'єктивних цивільних прав неможливо обійти увагою і питання про значення інтересу для суб'єктивного права. Чи є інтерес передумовою або метою права; чи знаходиться він за його межами, чи є елементом суб'єктивного права?

Встановлюючи примат інтересу правомочного над його волею, О. С. Іоффе відводить інтересу місце «одного з елементів змісту суб'єктивного права» [17, с. 45]. Однак, виступаючи формою виразу інтересу і засобом його здійснення чи захисту, суб'єктивне право не містить інтересу у якості елементу свого змісту. Адже інтерес і опосередковані ним задоволення суб'єктивного права пов'язані один з одним як мета і засіб їх досягнення, а мета ніколи не може бути основною частиною засобу, який по відношенню до неї «має деякої зовнішньої наявності буття» [17, с. 64]. Крім того, наявність інтересу у власника того чи іншого суб'єктивного права не має юридичного значення для визнання його правомочним. В іншому випадку, як справедливо відмічає В. А. Тархов, для здійснення і захисту свого суб'єктивного права суб'єкту потрібно було б доводити не

тільки наявність права, але й наявність інтересу, що суперечить духу нашого права [18, с. 112].

Уявлення О. С. Іоффе про співвідношення суб'єктивного цивільного права та інтересу не знаходить підтвердження в правових нормах. Тож інтерес існує за межами суб'єктивного права, являється, як правило, передумовою його права і його метою, для досягнення якої правомочний здійснювати ті чи інші дії. Інтерес, що задовольняється за допомогою суб'єктивного права, не може бути основним елементом цього права.

У теперішній час у юридичній літературі й на практиці суб'єктивне право характеризується як єдність трьох елементів, а саме:

- право на власні дії – мається на увазі вид і міра можливої (дозволеної) поведінки уповноваженої особи, яка включає в себе свободу вибору варіанта поведінки в межах наданого суб'єктивного права та її самодіяльність, користування як духовними, так і матеріальними благами на підставі існуючих відносин власності та товарообігу;

- право на чужі дії – можливість вимагати від інших осіб поведінки, яка забезпечує здійснення своєї діяльності;

- право (можливість) вимагати до зобов'язаних осіб засобів державного примусу [19, с. 112].

Не будуть винятком із цього правила і права суб'єктів інформаційних відносин.

Вище наведене дає можливість стверджувати, що суб'єктивне право (у тому числі і у сфері інформаційних відносин) як вид можливої поведінки даної особи забезпечене законом і відповідною поведінкою зобов'язаних осіб. Слід зазначити, що реалізація можливостей однією особою тут завжди пов'язана і знаходиться в залежності від поведінки інших осіб, тому суть суб'єктивного права полягає в тому, що воно є видом дозволеної поведінки і здійснюється лише за умови можливості вимагати відповідної поведінки від зобов'язаних осіб. Таким чином, формулюємо таке визначення: **суб'єктивне право на інформацію** – гарантована державою можливість фізичних, юридичних осіб і держави (державних органів) вільно одержувати, використовувати, розповсюджувати та зберігати відомості, необхідні їм для реалізації своїх прав, свобод і законних інтересів, здійснення завдань і функцій, що не порушує прав, свобод і законних інтересів інших громадян; права та інтереси юридичних осіб підлягають захисту у випадку їх порушення.

Список літератури: 1. Тиновичкая И. Д. Право на информацию и механизм его реализации / И. Д. Тиновичкая // Законодательные проблемы информатизации общества : Труды ВНИИСЗ, 1992. – Труды 52. – С. 29–41. 2. Шишка Р. Б. Охорона права інтелектуальної власності: авторсько-правовий аспект / Шишка Роман Богданович. – Х. : Вид-во Нац. ун-ту внутр. справ, 2002. –

368 с. **3.** Терещенко Л. К. Разработка проекта закона РФ «Об охране прав граждан в условиях информатизации» / Л. К. Терещенко // Научно-техническая информация. Серия 1. Организация и методика информ. работы. – 1993. – № 7. – С. 18–20. **4.** Хижняк В.С. Конституционно-правовой механизм взаимодействия внутригосударственного права Российской Федерации и международного права : дис. ...д-ра юрид. наук : 12.00.02 / Хижняк Вероника Сергеевна. Саратов, 1998. – 222 с. **5.** Дозорцев В. А. Информация как объект исключительного права / В. А. Дозорцев // Дело и право. – 1996. – № 4. – С. 27–38. **6.** Сергиенко Л. А. Субъективное право в информационной сфере / Л. А. Сергиенко, И. Д. Тиновичкая // Проблемы информатизации. – 2000. – Вып. 3. – С. 23–28. **7.** Михайлов В. Право на информацию / В. Михайлов // Закон. – 1999. – № 10. – С. 36–43. **8.** Монахов В. Н. Государственно-правовые вопросы информационного обслуживания граждан в СССР: конституционный аспект : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02 / Монахов Виктор Николаевич – М., 1983. – 226 с. **9.** Бачило И. Л. Право на информацию в Российской Федерации (О легитимной основе права на информацию) / Илларию Лаврентьевна Бачило // Человек и город : сб. статей : в 2 т. Т. 1. – М. : МГВП КОКС, 2000. – С. 495–521. **10.** Власова А. В. Структура субъективного гражданского права [Электронный ресурс] / А. В. Власова. – Режим доступа: <http://ex-jure.ru/law/news.php>. **11.** Братусь С. Н. Субъекты гражданского права / Братусь Сергей Никитич. – М. : Госюриздат, 1950. – 367 с. **12.** Пушкин А. А. Гражданское право Украины : учеб. для вузов системы МВД Украины : в 2 ч. Ч. 1 / [А. А. Пушкин, В. М. Самойленко, Р. Б. Шишка]. – Х. : Ун-т внутр. дел ; Основа, 1996. – 440 с. **13.** Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. Т. 2 / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – 360 с. **14.** Кечекьян С. Ф. Правоотношения в социалистическом обществе / С. Ф. Кечекьян. – М. : Госюридиздат, 1958 – 90 с. **15.** Толстой Ю. К. К теории правоотношения / Ю. К. Толстой. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та, 1959. – 87 с. **16.** Александров Н. Г. Право и законность в период развернутого строительства коммунизма / Н. Г. Александров. – М. : Наука, 1961. – 269 с. **17.** Иоффе О. С. Правоотношение по советскому гражданскому праву / О. С. Иоффе. – Л. : Изд-во Ленингр. ун-та им. А. А. Жданова, 1949. – 144 с. **18.** Тархов В. А. Гражданское право. Общая часть : курс лекций / В. А. Тархов. – Чебоксары : Чуваш. кн. изд-во, 2003. – 588 с. **19.** Кохановська О. В. Правове регулювання інформаційних відносин в Україні : монографія / О. В. Кохановська. – К. : Нац. акад. внутр. справ України, 2001. – 212 с.

Надійшла до редколегії 22.07.2010
